

Oog in oog met de goden

Alexander Reeuwijk

Oog in oog met de goden

Een zoektocht naar Indiase bronzen en hun makers

Amsterdam · Antwerpen
Em. Querido's Uitgeverij BV
2023

De auteur ontving voor het schrijven van dit boek een werkbeurs
van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Copyright © 2023 Alexander Reeuwijk
Voor overname kunt u zich wenden tot Em. Querido's Uitgeverij BV,
Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Omslag Brigitte Slangen
Omslagbeeld Rijksmuseum, Amsterdam
Landkaarten en illustraties Jacques Grégoire
Foto achterplat Alexander Reeuwijk
Foto auteur Tessa Posthuma de Boer

ISBN 978 90 214 6851 8 / NUR 320
www.querido.nl

If I could see
the arch of his brow,
the budding smile
on lips red as the kovvai fruit,
cool matted hair,
the milk-white ash on coral skin,
and the sweet golden foot
raised up in dance,
then even human birth on this wide earth
would become a thing worth having.

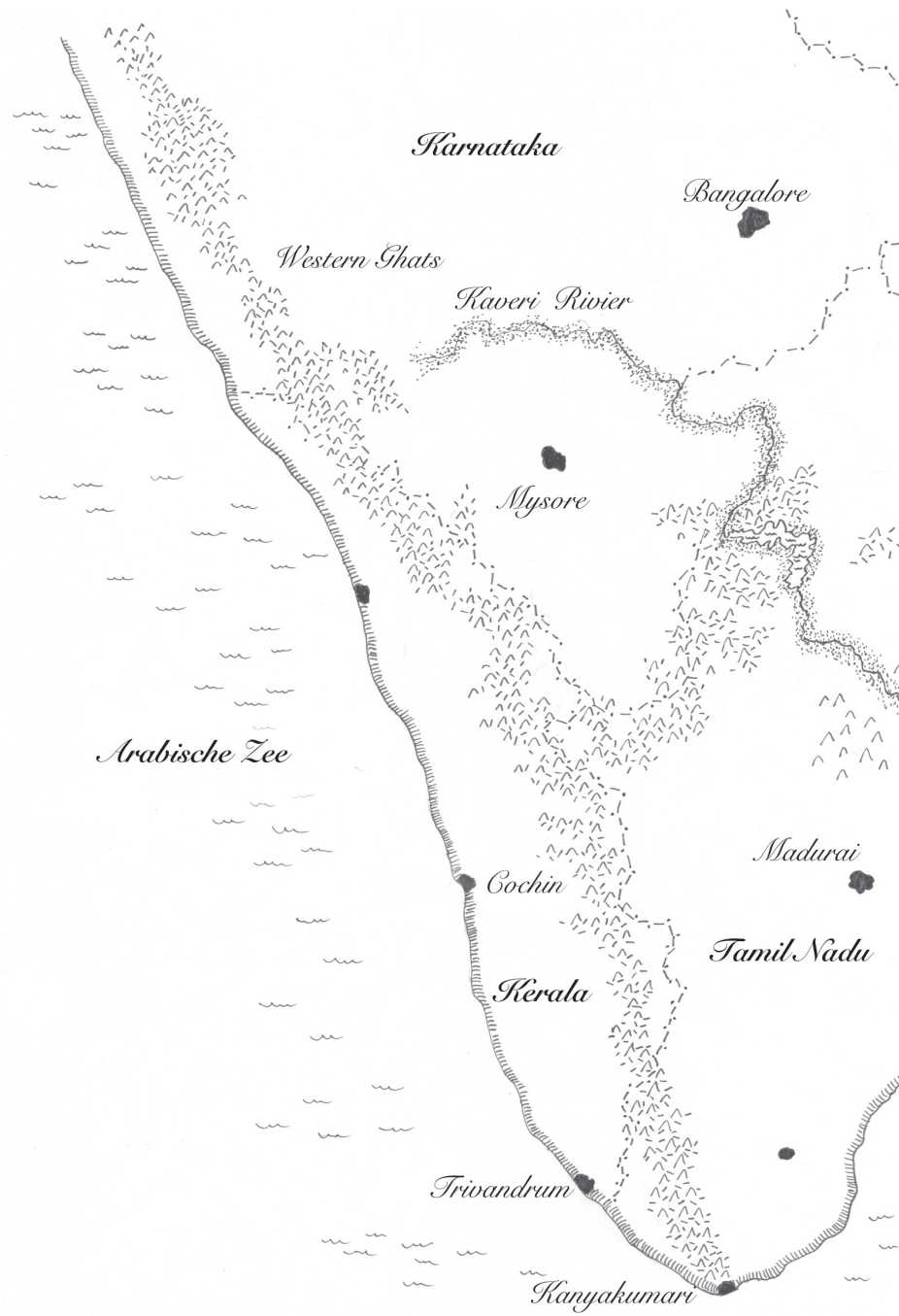
Appar 1v.81.4 Koyil (Tillai)

I'm transforming, I'm vibrating
I'm glowing, I'm flying
Look at me now

Nick Cave, 'Jubilee Street'

Inhoud

1 De blik van de Nataraja	13
2 De familie	20
3 Het wasmodel	31
4 Het beeld en de expert	51
5 Chidambaram	63
6 Het Government Museum in Chennai	81
7 Thanjavur	96
8 Nataraja en de boeken	120
9 Pongal	135
10 De restaurator-onderzoeker	147
11 Kumbakonam	160
12 De stapathi's in Swamimalai	172
13 Naar Echangadu	190
14 Het Natarajafestival van Chidambaram	208
15 Scheren	221
16 Auroville	234
17 Het huwelijk	249
18 De aanschaf	269
19 De beeldenhandel	282
20 Met Baskar naar de cashewplantage	299
21 De aanslag	314
22 De handelaar en de archeoloog	322
23 Op zoek naar de Nataraja	359
24 Audiëntie in Chidambaram	382
Dankwoord en verantwoording	396
Literatuur	398

Karnataka

Bangalore

Western Ghats

Kaveri Rivier

Mysore

Arabische Zee

Madurai

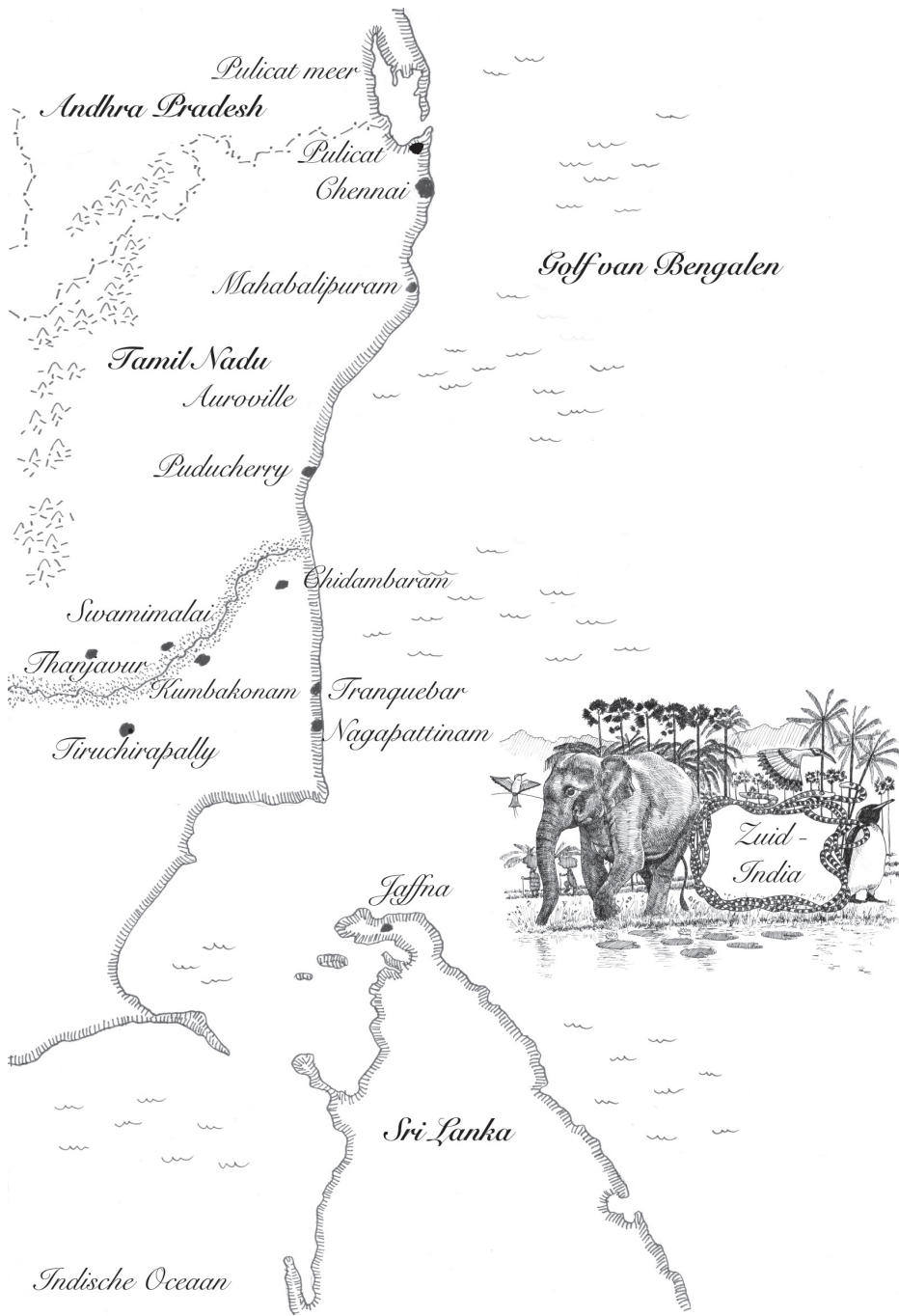
Cochin

Tamil Nadu

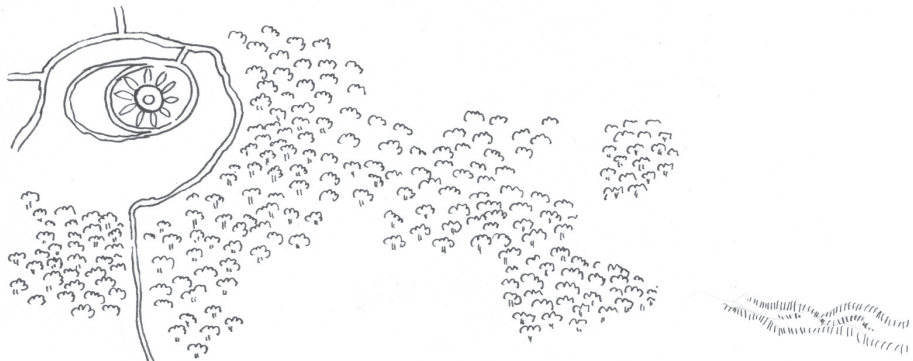
Kerala

Trivandrum

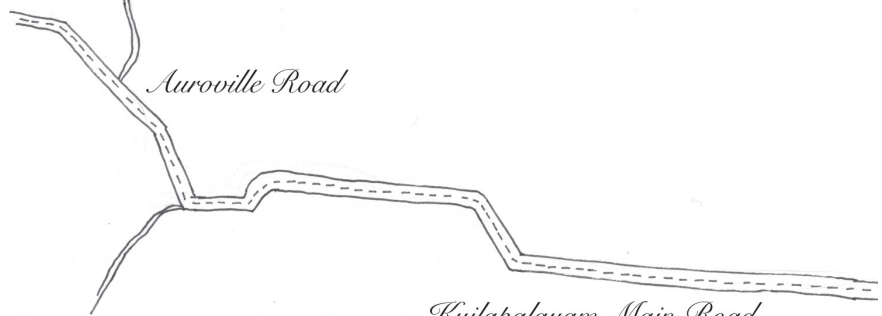
Kanyakumari

Auroville Matrimandir

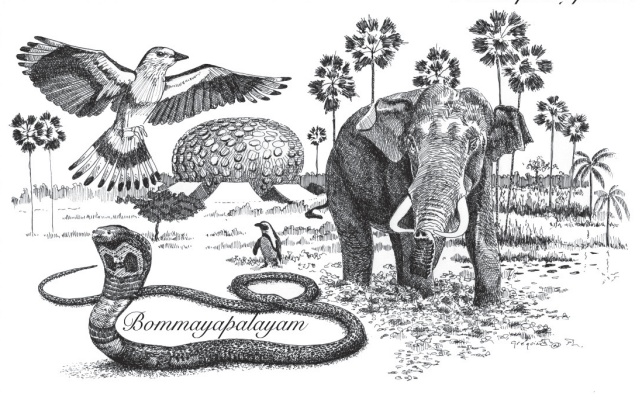

Auroville Road

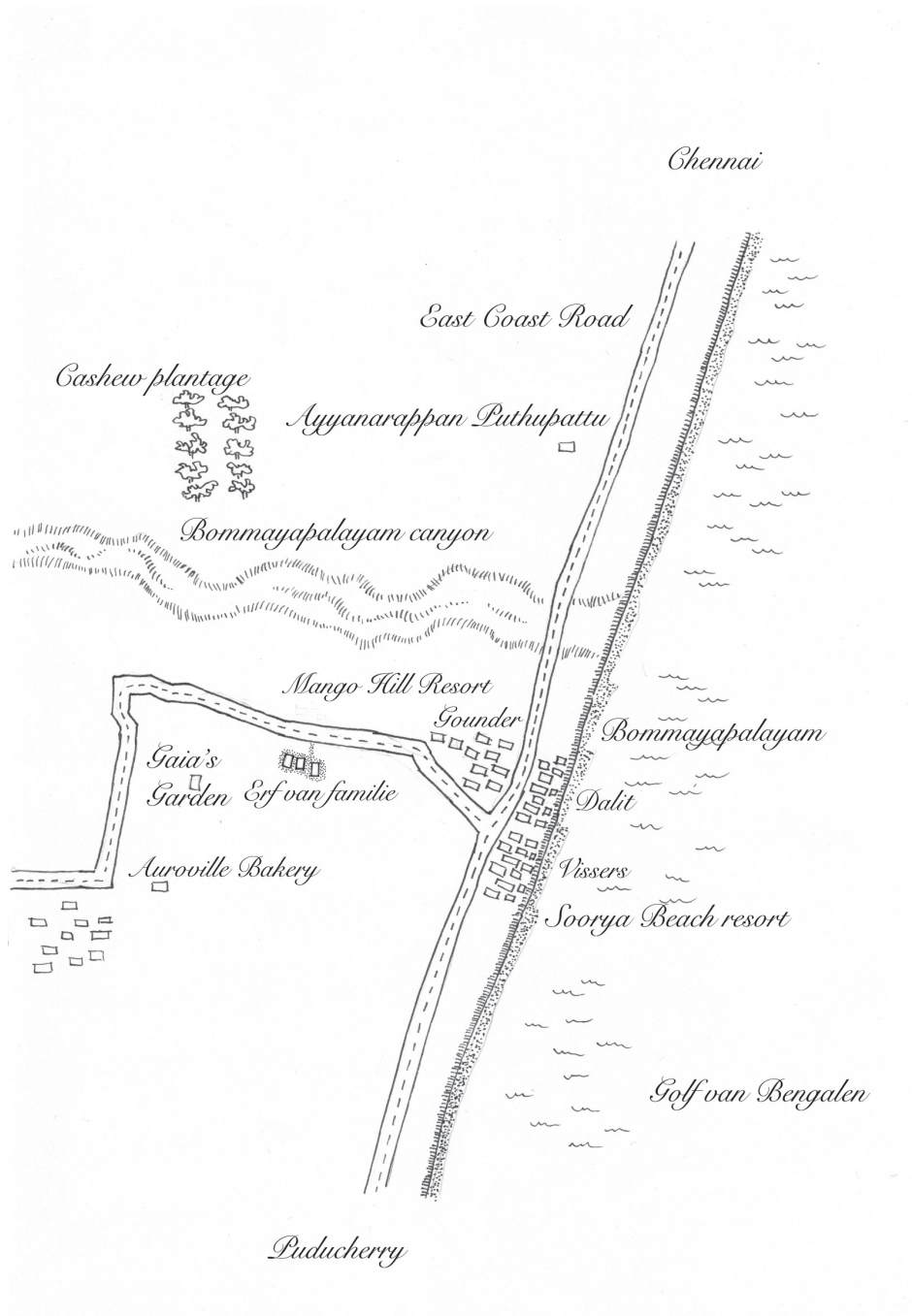

Kuilapalayam Main Road

Kuilapalayam

Bommayapalayam

1 De blik van de Nataraja

Het was een toevallige ontmoeting in het voorjaar van 2013 die mijn leven danig zou beïnvloeden, al wist ik dat op dat moment nog niet. Ik bezocht het Rijksmuseum in Amsterdam kort nadat het, na een verbouwing die tien jaar had geduurd, zijn deuren weer had geopend. Via de nieuwe, grootse entree liep ik langs de vleugel met middeleeuwse kunst naar het moderne, uit zandsteen en glas opgetrokken paviljoen in de tuin van het museum, dat speciaal is gebouwd voor de Aziatische collecties. Het was vroeg in de ochtend toen ik als enige bezoeker de zaal binnenstapte. De zon viel door het raam de ruimte binnen en trok een streep over de houten vloer tot aan de lakenwitte muur aan de overzijde. Op de witte sokkels langs de wanden stonden stenen en bronzen hindoeïstische en boeddhistische sculpturen uit India en Zuidoost-Azië; aan de muren hingen stenen ornamenten, friezen en reliëfs. Al moet ik bekennen dat ik al die objecten pas later zag. Want zodra ik vanuit de gang de zaal in kwam, keek ik recht in de ogen van de Nataraja, de dansende Shiva, een grote bronzen sculptuur die op een sokkel midden in de zaal stond opgesteld. Ik kon er letterlijk en figuurlijk niet omheen en werd gevangen in zijn blik.

Hoewel ik dit specifieke beeld nog niet eerder had gezien, was ik uiteraard wel bekend met het fenomeen Nataraja. De hindoegod Shiva komt in vele verschijningsvormen voor, van erotische tot woeste, en van bedelende tot onderwijzende gedaanten. In deze vorm, als Nataraja, als koning van de dans en van de dansers, is hij een van de krachtigste, populairste en meest aanbeden goden, voornamelijk in het zuiden van India. En ook toen, tijdens die ochtend in het Rijksmuseum, naakt in de steriliteit van een museumzaal, straalde hij en keek

hij superieur en soeverein de ruimte in. Vanaf een afstandje liet ik het beeld op me inwerken. Na een paar minuten naderde ik het rustig en liep er een paar keer omheen. Ik realiseerde me dat ik weliswaar eerder een Nataraja had gezien, maar nog nooit aandachtig had bekeken. Ik herkende de vorm, maar de details kende ik niet, laat staan dat ik wist wat het beeld betekende, wat het wilde zeggen. Daarbij vroeg ik me af hoe ik zo'n beeld, dat niet uit mijn eigen cultuur stamt, eigenlijk moest benaderen.

Toen ik er recht voor stond, op ongeveer een meter, besloot ik het beeld tot in detail voor mezelf te beschrijven, zonder oordeel of interpretatie.

Het beeld is groot, ruim anderhalve meter hoog, en is vrijwel niet beschadigd, terwijl het dateert uit de twaalfde eeuw. Het grijze patina met her en der groene vlekken is zacht en egaal, en er zijn, met mijn lekenoog, weinig oneffenheden te zien.

De dansende Shiva staat op één been, het rechter. Het linker heeft hij opgetrokken. De cirkel waarin hij danst, met om de paar centimeter een vijftongige vlam, is bijna rond en ontspringt uit de muilen van twee monsterachtige koppen. De haren van Shiva zijn wijd uitgespreid en reiken tot aan de randen van de halo die de god omkranst. De ruimtes tussen de haarstrengen zijn versierd met bloemetjes. Het haar dat niet tot aan de randen van de halo is uitgespreid, loopt uit in een rij pijpenkrullen in zijn nek. Er zitten een halvemaan, een schedel en een cobra in verstopt. Aan de rechterzijde van zijn hoofd lijkt een kleine meerminachtige figuur op zijn haar te drijven, de handen devoot gevouwen, de vissenstaart licht gekruld en de blik op de god gericht. Shiva zelf heeft vier armen, waarbij het opvalt dat de rechterarmen zich pas splitsen bij de elleboog, terwijl de linkerarmen al bij de oksel los van elkaar zijn. In zijn twee bovenste handen houdt hij een voorwerp: een trommel in de vorm van een zandloper in zijn rechterhand en een vuurtje in zijn linker. Vijf tongetjes golven sierlijk omhoog uit zijn palm. Om de onderste rechterarm is een cobra gewikkeld, met een opgezette hoed en opengesperde bek. Shiva toont de kijker de palm van zijn onderste rechterhand, terwijl zijn linker onderste arm gestrekt naar zijn opgetrokken voet wijst. Beide boven-

ste handen zijn middels een versierde stang verbonden met de halo, evenals zijn hoofd, waarvan de verentooi uitloopt in een met een monstertronie versierde verbinding met de cirkel van vuur.

Wat me vooral opviel, was de overdaad aan delicate versieringen. Alle vingers en tenen van Shiva zijn geringd, in zijn linkeroor heeft hij een oorbel in de vorm van een grote cilinder, en om zijn polsen en enkels draagt hij arm- en enkelbanden. Op zijn bovenarmen heeft hij ornamenten en om zijn middel zit een ceintuur waarvan de sluiting wordt gevormd door twee drakenbekken, die dezelfde vormen hebben als die waaruit de halo ontspringt. Om zijn nek heeft hij drie kettingen en over zijn linkerschouder hangt een koord dat als een grillige beek over zijn borst en rug meandert. Zijn middel is versierd met een kantachtige lendendoek die soepel om zijn heupen is gedrapeerd.

Shiva staat met zijn voet op de rug van een dwerg met geloken ogen en een pruillip. In zijn linkerhand houdt het mannetje een cobra vast; ook deze slang heeft zijn nekribben opgezet, klaar om toe te slaan. Het mannetje wijst met zijn rechterwijsvinger naar de slang. En ook hij draagt een versierd lendendoekje, oorbellen en arm- en enkelbanden. Shiva en de dwerg staan op een opengewerkte lotus die aan de voor- en achterzijde is doorboord. Aan de verder sobere basis van het beeld zijn aan weerskanten ogen bevestigd.

Tot slot kijk ik naar het gezicht van de Nataraja, dat rond is en een beetje vol, en dat aan de bovenzijde wordt omlijst door een versierde haarband. Hij heeft een volle mond, met sierlijke, scherp belijnde lippen, die bij de hoeken licht krullen. Zijn neus is regelmatig en goed geportioneerd. Hij heeft grote, amandelvormige ogen, die worden geaccentueerd door zijn wenkbrauwen. Die sierlijke bogen zorgen ervoor dat zijn ogen nog groter lijken. De pupillen staan iets naar elkaar toe en zijn zo geplaatst dat Shiva duidelijk naar beneden kijkt. Tussen de brug van zijn neus en de haarband staat Shiva's derde alziend oog recht op en vormt met de andere twee ogen en de neus bijna een bloem.

Op het bordje aan de voet van het beeld staat dat de Shiva Nataraja in de Indiase deelstaat Tamil Nadu is gemaakt in de Cholastijl. Het is gedateerd rond de twaalfde eeuw en is vervaardigd uit brons.

Het staat geregistreerd onder collectienummer AK-MAK-187 en is in bruikleen van de KVVAK, de Koninklijke Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst, een genootschap dat in 1918 werd opgericht, primair om de belangstelling voor en het onderzoek naar Aziatische kunst te stimuleren. Niet veel later zijn de leden van de vereniging ook begonnen met het verzamelen van de kunstvoorwerpen zelf, waaronder deze ruim anderhalve meter hoge Nataraja, die zowel schepper is als vernietiger, lees ik. Schepper en vernietiger – de tegenstelling fascineert me: creatie en destructie ineen. Maar het beeld representeert veel meer tegenstellingen dan alleen deze. Het straalt zowel rust uit als beweging en chaos. Het is mannelijk en vrouwelijk tegelijk, het is sensueel en sacraal, en zowel verheven als banaal.

Staan in de halo van vuur, met de vier armen gespreid, heeft de Nataraja veel weg van een oosterse pendant van de Vitruviusman. Maar terwijl de afbeelding van de man met gespreide armen en benen in zowel een vierkant als een cirkel iets statisch en gekunstelds heeft – het was tenslotte slechts een proeve van bekwaamheid in meetkundige principes –, is de dansende Shiva volledig in balans en straalt hij tegelijk energie en beweging uit.

En daar blijft het niet bij. Ook het uiterlijk van de Nataraja is opvallend en tegelijkertijd verwarrend. De Vitruviusman, waarvan het bekendste voorbeeld door Leonardo da Vinci is getekend, is gespierd, heeft een norse blik en een kop met golvend lang haar.

De fysieke kenmerken van de Nataraja zijn haast het tegenovergestelde. De dansende Shiva heeft een buikje, dat iets opbolt boven zijn lendendoek. Zijn armen en benen zijn zacht belijnd; hij heeft een androgyn gezicht en is volledig behangen met sieraden – om zijn vingers, tenen, polsen, bovenarmen en hals. Het beeld heeft duidelijk zowel mannelijke als vrouwelijke kenmerken, met de amandelvormige ogen, de ranke vingers en de zwoele, volle mond.

In 1911 kreeg Auguste Rodin, de Franse beeldhouwer die bekendheid verwierf met robuuste, gespierde, masculiene sculpturen als *De denker* en het bronzen portret van schrijver Honoré de Balzac, enkele foto's van beelden van dansende Shiva's te zien. De Nataraja's kwamen uit het Museum van Madras (het huidige Government Museum

in Chennai). De foto's zijn waarschijnlijk gemaakt door Viktor Goloubev, een Russische aristocraat, archeoloog en verzamelaar, en een vriend van Rodin. De beeldhouwer schreef in 1913 een poëtische beschouwing over de Nataraja's. Die zou echter pas in 1921, acht jaar later, verschijnen in het derde nummer van het door Goloubev opgerichte magazine *Ars Asiatica*. Rodin zelf was toen al vier jaar dood.

In een associatieve stroom zinnen verwoordde Rodin zijn gedachten omtrent de dansende Shiva, waarbij het hem opviel hoe goed de Nataraja in zijn vel zit:

De toespelingen op perfectie! De positie van het lichaam! Alsof het iets is wat van hogerhand verordonneerd is, er is niets wat wijst op onnatuurlijkheid in deze vorm, alles is op zijn plaats.

Uiteindelijk omschreef Rodin het beeld als 'de meest perfecte belichaming van ritmische beweging in de wereld'.

En toch, hoewel de Nataraja met zijn aanwezigheid de hele ruimte van het Aziatisch Paviljoen moeiteloos vult, staat hij er hier wat verloren bij. In een tempelcomplex in India zou hij worden verlicht door olielampjes en door gelovigen worden aanbeden. En hij zou, ondanks de op het brons aangebrachte versieringen, niet zo naakt zijn, maar op zijn minst gekleed zijn in zijden stof en op feestdagen ook nog eens overladen worden met bloemenkransen, sieraden, diamanten, robijnen en topazen. Toegewijde priesters zouden hem dagelijks liefdevol verzorgen, terwijl hij hier slechts in de gaten wordt gehouden door een suppoost in de hoek van de zaal.

Als ik de overige beelden in het paviljoen bekijk en er ook andere bezoekers de zaal binnenlopen, zie ik dat ook zij onmiddellijk naar het beeld worden getrokken, als motten naar een brandende lamp. Ze lopen eromheen, beluisteren de audiotour, praten er met elkaar over, wijzen ernaar en maken selfies, al dan niet poserend op één been in een poging om de Nataraja na te doen. Shiva laat het allemaal oogluikend toe.

Dat is het lot van een van de bekendste goden, die niet alleen in

India populair is, maar ook zeer in trek is bij de internationale musea. Het Rijksmuseum is niet het enige museum met een groot beeld van de dansende Shiva prominent in de tentoonstellingsruimte. Uiteraard hebben musea in Indiase steden als Delhi, Mumbai, Chennai, Ahmedabad en Thanjavur een grote collectie bronzen in de vitrines staan, waaronder meerdere dansende Shiva's. Maar ook voor alle westerse musea met een serieuze Aziatische afdeling behoort een Nataraja tot de begerenswaardigste objecten. Van het Metropolitan Museum of Art in New York tot Musée Guimet in Parijs, en van het Rietberg Museum in Zürich tot het Nationaal Museum in Kopenhagen en het British Museum in Londen – overal is zo'n beeld een hoogtepunt waar de collectie omheen is gebouwd. Maar de aantrekkingskracht van de Nataraja is nog wijder verspreid.

Musea pronken met hun eeuwenoude bronzen godenbeelden en gerespecteerde onderzoekers en wetenschappelijke instituten zien in de Nataraja en het hindoeïsme verwijzingen naar de moderne kosmologie, maar het beeld heeft ook een banale kant. De beroemde Friezin Margaretha Zelle, die als nachtclubdanseres Mata Hari het hart van menig Parijzenaar op hol heeft doen slaan en die uiteindelijk in 1917 als dubbelspion door de Fransen zou worden gefusilleerd, danste in Musée Guimet, het museum voor Aziatische kunst in Parijs, voor een grote bronzen Nataraja, een sensuele, op de Indiase tempeldans geïnspireerde choreografie. Er zijn foto's van waarop ze, geflankeerd door vier danseressen en slechts gekleed in een topje en een soort wikkelrok, en met een kroon op het hoofd, in een wulpse houding poseert voor het beeld in de bibliotheek van het museum, waarvan de pilaren zijn versierd met bloemenkransen. En als ik vanaf het Rijksmuseum terugloop naar mijn huis in de Amsterdamse Jordaan, kom ik de Nataraja's overal tegen: op de vensterbanken van Indiase restaurants, in hippe yogastudio's en op de toonbanken van de talrijke coffeeshops bij mij om de hoek. Ze zijn kennelijk niet alleen het symbool van India en van creatie en destructie, maar ook dat van ontspanning, hogere sferen en sensualiteit.

Sinds mijn eerste bezoek kort na de heropening van het Rijksmuseum in 2013 bracht ik een jaar lang regelmatig een bezoek aan de

dansende Shiva, zonder specifieke gedachte of reden, maar gewoon omdat ik het beeld mooi vond en ook omdat het me intrigeerde en me niet meer losliet. Ik keek naar het beeld en het beeld keek terug. En dat niet alleen. De ogen van de Nataraja keken me niet alleen aan, ze keken dwars door me heen. Totdat ik me op een ochtend in het vroege voorjaar ineens afvroeg hoe dicht ik eigenlijk op de huid van het beeld zou kunnen komen, zowel fysiek als spiritueel.

Op die ochtend, in een leeg Aziatisch Paviljoen, besloot ik om die twee vragen daadwerkelijk te onderzoeken. Hoeveel kon ik te weten komen over de Nataraja die daar voor me stond, én wat zou er met mij gebeuren als ik oog in oog zou komen te staan met zo'n beeld in een Natarajatempel? Voldaan en met een missie verliet ik het museum en liep door de fietstunnel het Museumplein op, dat zich voor me uitstreckte. Terwijl ik zag dat bomen in de knop zaten en de vogels hoorde zingen, dacht ik even aan Friedrich Nietzsche, die in het boek *Aldus sprak Zarathoestra* zijn personage laat zeggen: 'Ik zou alleen geloven in een god die danst.'